

CHRISTELIJKE KLASSIEKERS

C.S. Lewis
*De afschaffing
van de mens*

CHRISTELIJKE
KLASSIEKERS

C.S. Lewis

*De afschaffing
van de mens*

NEDERLANDSE VERTALING
DOOR AREND SMILDE

8e druk

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Inhoudsopgave

Woord vooraf	7
De afschaffing van de mens	15
I. Mensen zonder hart	17
II. De Weg	33
III. De afschaffing van de mens	49
Appendix: Illustraties van de Tao	67
<i>De descriptione temporum</i> ; inaugurele rede van C.S. Lewis bij zijn intrede als hoogleraar in de Engelse literatuur van Middeleeuwen en Renaissance, 29 november 1954	85
Aantekeningen van de vertaler	105
Noten	115

Woord vooraf

The Abolition of Man ontstond midden in de Tweede Wereldoorlog als vijftiende aflevering van de Riddell Memorial Lectures, een jaarlijks evenement aan de universiteit van Durham. De Riddell-lezingen werden geacht te gaan over de verhouding tussen religie en het moderne denken. Toen C.S. Lewis in 1943 als spreker werd uitgenodigd, was hij vierenzeventig jaar oud, en werkte hij al bijna achttien jaar als *tutor* voor Engelse taal- en letterkunde aan het Magdalen College in Oxford. Zijn pogingen om een reputatie als dichter te vestigen waren mislukt, maar op zijn vakgebied leverde hij uitstekend werk, dat in 1936 een voorlopig hoogtepunt bereikte in zijn boek over de allegorische liefdespoëzie van de Middeleeuwen, *The Allegory of Love*.

De uitnodiging uit Durham moet echter te maken hebben gehad met het feit dat Lewis in de eerste oorlogsjaren veel bekendheid had gekregen als spreker en schrijver over het christelijk geloof. Hij was rond 1930 christen geworden en had kort daarna een allegorisch verhaal over zijn bekeringsweg geschreven, *The Pilgrim's Regress*. Dit boek werd nauwelijks verkocht, maar zorgde er wel voor dat een uitgever hem in 1939 vroeg een boekje voor een populair-theologische reeks te schrijven. Dit werd *The Problem of Pain*, verschenen in 1940. Inmiddels had Lewis het sciencefictionverhaal *Out of the Silent Planet* geschreven. Voor zijn eigen besef had ook dit boek een duidelijk christelijke strekking, maar die strekking werd door lang niet alle lezers opgemerkt. Dit zette hem aan het denken over manieren

waarop hij als schrijver zijn geloof zou kunnen uitdragen. *The Problem of Pain* was meteen een bestseller. Een BBC-medewerker die het las nodigde Lewis uit om een aantal radiouitzendingen te verzorgen. In augustus 1941 hield Lewis vier radiovoordrachten over 'Goed en kwaad als sleutel tot de betekenis van het universum'. Opnieuw bleek hij verrassend veel mensen aan te spreken. Zijn boek *The Screwtape Letters*, in de loop van 1941 als feuilleton gepubliceerd, verscheen in februari 1942 en kreeg binnen een jaar tien herdrukken (in 1947 verscheen het in het Nederlands als *Brieven uit de Hel*). Voor de rest van zijn leven had Lewis te maken met een aanhoudende stroom brieven van lezers.

Aan deze correspondentie besteedde hij veel aandacht. Elke brief die maar enigszins serieus te nemen was, probeerde hij te beantwoorden. Toch zag Lewis kans, juist in deze oorlogsjaren, om naast zijn gewone werk veel andere activiteiten te ontplooiën. Hij gaf nog drie series radiovoordrachten voor de BBC, en alle vier de series verschenen in boekvorm. Vanaf mei 1941 hield hij door het hele land bijna wekelijks toespraken voor luchtmacht personeel (waarmee hij in het begin soms weinig publiek trok). Aan de universiteit van Noord-Wales hield hij in december van dat jaar drie lezingen over *Paradise Lost*, die hij omwerkte tot een voortreffelijk boek. In Cambridge gaf hij in 1944 gastcolleges over de zestiende eeuw, waaruit later zijn grote bijdrage aan de *Oxford History of English Literature* ontstond. In Oxford gaf hij vanaf begin 1942 wekelijks leiding aan de Socratic Club, een studentengezelschap waar theïsten en atheïsten werden uitgenodigd hun beste argumenten voor en tegen het christelijk geloof te presenteren. Eveneens wekelijks diende Lewis (al sinds de jaren dertig) als middelpunt van zijn literaire vriendenkring, de 'Inklings', waar bijvoorbeeld J.R.R. Tolkien de inspiratie vond om *The Lord of the Rings* te voltooien. Bij dit alles vond Lewis tijd om – naast tientallen kortere publicaties – nog twee sciencefictionboeken te schrijven: in 1943 verscheen *Perelandra*, waarmee hij alsnog de reputatie van een dichter verwierf, al was het een dichter in proza; en in 1945 verscheen

That Hideous Strength, een grote, bizarre roman waarin hij het gedachtegoed van *The Abolition of Man* verwerkte. In 1945 verscheen ook zijn theologische fantasieverhaal *The Great Divorce*, en voltooide hij *Miracles* (1947), dat ten dele voortkwam uit zijn werk voor de Socratic Club.

Zijn leven liet intussen een opmerkelijke combinatie van *highbrow*- en *lowbrow*-activiteiten zien. Lewis leefde al ruim twintig jaar samen met een zesentwintig jaar oudere gescheiden vrouw, Janie Moore-Askins, die in intellectueel en levensbeschouwelijk opzicht weinig met hem gemeen had. Tot 1940 behoorde haar dochter tot het huishouden, en vanaf ongeveer 1930 de broer van Lewis (Warnie, ook een goede schrijver) en een tuinman, die beiden nooit meer vertrokken. Janie Moore legde haar leven lang een buitengewone gastvrijheid aan de dag. Gasten nodigde zij bij de geringste aanleiding uit om te blijven zolang zij wilden. Tot haar dood in 1951 voelde Lewis zich aan Oxford gebonden, en maakte hij dus nooit grote reizen, omdat hij meende op zijn ‘moeder’ te moeten passen. Een zwakzinnige jongeman kreeg eens meer dan twee maanden lang iedere avond leesles van Lewis, die daartoe letterkaarten en dergelijke maakte, allemaal zonder succes.¹ Anders dan veel andere intellectuelen in de jaren dertig had Lewis niet de geringste belangstelling voor politiek. Net als Janie Moore gaf hij veel om individuen, maar weinig om groepen, laat staan om massa's. Met ingang van 2 september 1939 logeerden er kinderen uit Londen en andere bedreigde steden bij hen in huis – wat een beetje verklaart hoe Lewis later, terwijl hij aan zijn *magnum opus* over de zestiende eeuw werkte, op het idee kwam een aantal kinderverhalen te schrijven. Uit brieven blijkt dat hij al vroeg een uitgesproken afkeer had van academische ivoren torens, en zijn ietwat vormloze samenlevingsvorm, in een afgelegen huisje vijf kilometer buiten Oxford, moet zijn realistische kijk op de verhouding tussen academici en de rest van de mensheid nog bevorderd hebben. Het is kenmerkend voor al zijn boeken dat hij – hoe graag en hoe veel hij ook citeert – zich voor grote gedachten vaak niet op grote denkers maar op kleine voorbeelden beroept.

De afschaffing van de mens bestaat uit drie lezingen die Lewis hield in Newcastle, nabij Durham, op de drie achtereenvolgende avonden van 24, 25 en 26 februari 1943.

Als onderwerp koos hij het denkbeeld dat normen en waarden in principe geheel te verklaren zijn uit het verschijnsel mens. Dit denkbeeld bestrijdt hij, eerst met praktische bezwaren, en in het volgende hoofdstuk met theoretische. Na dit alles geeft hij de gewraakte opvatting nog een kans door zich een toestand voor te stellen waarin normen en waarden niet slechts verklaarbaar worden geacht, maar volkomen *verklaard zijn*.

De Engelse ondertitel van het boekje luidt in vertaling: 'Beschouwingen over opvoeding en onderwijs, met speciale aandacht voor het Engelse taalonderwijs in de hoogste schoolklassen.' Het is niet duidelijk waarom Lewis voor deze omschrijving koos, want zij slaat bijna alleen op het eerste hoofdstuk en niet eens op de hoofdzaak daarvan. Bovendien trekt zij de aandacht nu juist naar de weinige punten waarop het boekje duidelijk gedateerd is. Om die reden is de ondertitel in deze vertaling weggelaten.

Mocht die ondertitel misverstanden wekken, tegen het einde van het tweede hoofdstuk wordt een ander mogelijk misverstand juist weggenomen. Lewis zegt daar dat hij niet bezig is een verkapt bewijs voor het bestaan van God te geven. Blijkbaar verwachtte men niet anders van hem. Hij doet hier echter niet wat zijn publiek van hem verwachtte, maar wat hijzelf verwachtte van zijn publiek. Hij verplaatst zich in het standpunt dat na de conclusie van het tweede hoofdstuk bij veel moderne mensen voor de hand ligt. Deze conclusie luidde dat normen en waarden nooit nieuw zijn, en dat pogingen tot vernieuwing steeds neerkomen op een onberedeneerde voorkeur voor de ene oude norm of waarde boven de andere. Lewis verwacht dat een modern mens zich na deze conclusie op het standpunt zal stellen dat gehoorzaamheid aan traditionele normen en waarden niettemin onmogelijk is. Ook al zouden alle normen en waarden zo oud als de mensheid zijn, wij kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat ze, net zo goed als ieder ander verschijn-

sel en net zo goed als de mens zelf, in principe wetenschappelijk verklaarbaar zijn. Vroeg of laat zullen we ook dit verschijnsel hebben verklaard. Het zal dan niet langer de mens in zijn greep houden, maar in de greep van de mens zijn. Naar die nieuwe situatie moeten wij uitzien, en niet naar een voortzetting van de oude. In hoofdstuk III onderzoekt Lewis deze opvatting door, zoals gezegd, zich de toestand voor te stellen waarin normen en waarden inderdaad volkomen verklaard en manipuleerbaar zijn.

In dit hoofdstuk spreekt Lewis over een soort geloof in de wetenschap dat in de loop van de twintigste eeuw wel wat van zijn scherpe kantjes heeft verloren. Vóór de Tweede Wereldoorlog konden vooraanstaande wetenschapsmensen zoals de biochemici Muller en Haldane hardop zeggen dat genetische manipulatie de aangewezen weg was om de mens tot een beter en gelukkiger wezen te maken. (Muller noemde onder meer Marx en Lenin als modellen voor de mens van de toekomst.) Het verdere verloop van de twintigste eeuw zorgde ervoor dat het enthousiasme voor dergelijke denkbelden een beetje bekoelde. Bovendien werd het steeds moeilijker een ideaal te verkondigen met de gedachte dat de gehele mensheid ermee gediend zal zijn. Muller en Haldane waren niet 'pluralistisch' gezind. Hun geestelijke erfgenamen houden er rekening mee dat een strikt wetenschappelijk geregisseerde pelgrimstocht der mensheid, mocht die al eens technisch mogelijk worden, om andere dan technische redenen onmogelijk zal blijven.²

Daarmee heeft het laatste en belangrijkste hoofdstuk van *De afschaffing van de mens* echter niet zijn betekenis verloren. Lewis heeft het hier niet zozeer over uitgesproken idealen als over de tendens van een eeuwenoude ontwikkeling – de ontwikkeling van de moderne wetenschap.³ Het beginpunt daarvan zag hij in de zestiende eeuw liggen, en een mogelijk eindpunt in het genetisch manipuleren van de mens. Er is weinig reden om aan te nemen dat de tendens die hij waarnam na de jaren veertig is verzwakt. In elk geval heeft de wetenschap zich verder ontwikkeld, ook en juist op het gebied van de genetica.

De ontwikkelingen in de genetica waren in 1995 het onderwerp van een speciale bijlage van *The Economist*, de spreekbuis van liberaal kapitalisme op z'n verstandigst en het vlaggenschip van de wereldjournalistiek. De *Economist* sprak daar onomwonden – en bijna precies zoals Lewis in 1943 – van een komende 'machtsoverdracht' van de natuur aan de mens als resultaat van de genetische wetenschap. Het heeft waarschijnlijk niet veel zin om uit te zoeken wie er welke bedoeling heeft met deze ontwikkeling. Het is een ontwikkeling die haar eigen bedoeling lijkt te hebben en die bovendien praktisch onstuitbaar is. Erover nadenken is dus het minste, en misschien tegelijk het meeste wat wij kunnen doen. De *Economist* doet dit dan ook, en noemt duidelijk de ethische grenzen die de mens bij zijn machtsovername in acht zou moeten nemen: 'respect voor autonomie, respect voor verscheidenheid, respect voor gelijkheid'.⁴ Het probleem waar het Lewis om gaat komt echter niet in het vizier. Lewis concentreert zich op de vraag wat mensen zullen doen wanneer zij niet alleen hun omgeving en hun lichaam geheel kunnen krijgen zoals zij het willen, maar ook hun normen en waarden. Waar zullen zij zich dan naar richten? Wat brengt hen dan in beweging?

Of de toestand die Lewis zich voorstelt ooit in werkelijkheid kan bestaan is niet van wezenlijk belang. Net als 1984 van George Orwell, waarvan reeds de titel een soort satire is op het jaar waarin dat boek geschreven werd (1948), laat het derde hoofdstuk van *De afschaffing van de mens* zich wellicht het best lezen als een satire op bestaande toestanden en tendensen, niet als een zo realistisch mogelijk toekomstbeeld. Zo gelezen is dit hoofdstuk een halve eeuw na dato niet 'nog steeds', maar eerder 'juist nu' actueel.

In de jaren zeventig begon de Engelse filosofe Mary Midgley met het schrijven van haar uitzonderlijk leesbare boeken over wetenschapsgeloof, de verhouding tussen mens en dier, de oorsprongen van de moraal, en aanverwante onderwerpen.⁵ Geregeld citeert zij met instemming C.S. Lewis, al komen haar opvattingen en conclusies lang niet altijd overeen met de zijne.

Op mijn vraag wat zij in het algemeen van Lewis vindt schreef zij mij onlangs dat hij, 'anders dan de meeste andere profeten, niet gedateerd raakt. Net als goede wijn wordt hij mettertijd steeds beter.'⁶ Ik geloof dat dit in het bijzonder geldt voor *De afschaffing van de mens*.

Voor sommige lezers zal het misschien een teleurstelling zijn dat Lewis zich in dit boek niet duidelijker als christen opstelt. Andere lezers – en voor hen lijkt *De afschaffing van de mens* in de eerste plaats bedoeld – zullen het daardoor misschien juist beter leesbaar vinden. Hoe dat ook zij, de vraag waar hij moest beginnen of ophouden als christen te spreken was voor Lewis geen delicate kwestie. Zijn standpunt was zonder uitzondering christelijk. Wie erop let zal het op de meest onwaarschijnlijke plaatsen in zijn werk herkennen. Waar nodig maakte hij het expliciet. Maar een christelijk standpunt was volgens zijn eigen opvatting lang niet altijd *exclusief*-christelijk. En waar nodig maakte hij ook dit expliciet.⁷

Ter verduidelijking van deze opvatting, die van belang kan zijn voor een goed begrip van *De afschaffing van de mens*, is bij deze Nederlandse uitgave een vertaling gevoegd van de rede die Lewis hield op 29 november 1954 – zijn zesenvijftigste verjaardag – bij zijn intrede als hoogleraar in Cambridge. De Latijnse titel, *De descriptione temporum*, betekent letterlijk: 'Over het beschrijven van de tijden'. Grenzen tussen tijdvakken zijn altijd vaag en vloeiend, zo betoogt Lewis, en natuurlijk is iedere tijd een overgangstijd; maar als er in de geschiedenis van de westerse mens *ergens* een belangrijke grens ligt, dan in het begin van de negentiende eeuw. Bij zijn argumentatie voor dit grensvoorstel zegt Lewis dat hij de ontkerstening van Europa moeilijk kan zien als een terugval in het heidendom. De ontkerstening als historisch verschijnsel maakt volgens hem deel uit van iets groters. Het is het einde van een langer tijdvak dan tweeduizend jaar. De ernst en de humor, de persoonlijke betrokkenheid en de kracht van woorden waarmee Lewis dit alles uiteenzet zijn kenmerkend voor vrijwel alles wat hij schreef, maar gaan in

deze voordracht bovendien samen met een smaakvolle zelfspot. Een duidelijk bewijs, zegt Lewis, dat tijdsgrenzen vloeiend zijn, is het feit dat ik hier nu sta te oreren. Ik hoor niet thuis in deze tijd.⁸

Het is zoals een sciencefiction-encyclopedie uit 1986 het zegt: 'C.S. Lewis is een unieke figuur. Hij omschreef zichzelf eens als een exemplaar van een bijna uitgestorven ras, de "oud-westerse mens"; en inderdaad had niemand kunnen hopen dat er in de twintigste eeuw nog zo'n schrijver zou opstaan.'⁹

Nu dit dan toch gebeurd is, kan de eenentwintigste er ook van profiteren.

Utrecht, december 1996

Arend Smilde

IN DE SERIE *CHRISTELIJKE KLASSIEKERS*
VERSCHIJNT EEN WAARDEVOLLE SELECTIE
VAN TOONAANGEVENDE, INSPIRERENDE
UITGAVEN UIT HET VERLEDEN.

In *De afschaffing van de mens* schetst C.S. Lewis een indringend en profetisch beeld van de toekomst. Hij laat zien hoe de mens, verblind door wetenschappelijke vooruitgang en technologische innovatie, langzaam maar zeker vervreemdt van zijn eigen aard. Waar in Lewis' tijd het debat over genetische manipulatie de ethische grenzen op scherp stelde, zien we vandaag dezelfde vragen opduiken bij kunstmatige intelligentie.

Met messcherpe analyse en morele urgentie stelt Lewis de vraag die steeds relevanter wordt: wat blijft er van de mens over als hij streeft naar totale controle, zelfs over zichzelf? Een tijdloos boek dat ons confronteert met de fundamenteën van onze normen en waarden, en een dringende oproep doet om onze menselijkheid te bewaren.

C.S. Lewis (1898-1963) is de geliefde schrijver van *De Kronieken van Narnia*. Als uitlegger en verdediger van het christelijk geloof is hij populair bij lezers die zich verdiepen in de morele en rationele aspecten ervan.

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

ISBN 978 90 435 4328 6 • NUR 707

9 789043 543286